

Müfessirin Kur'an'ı Tefsirinde Etkili Unsurlar ve Müfessirin Yönteminin Tespiti

Süleyman KARACELİL

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslâmi ilimlerin teşekkül ettiği günden bugüne âyetlerin sübut problemi-ne dair ciddi tartışmalar söz konusu olmasa da âyetlerin delaleti noktasında önemli tartışmaların olduğu hepimizce malumdur. Kur'an âyetlerinin anlaşıl-p, yorumlanması, bir başka ifadeyle âyetin delaletinin tespiti noktasındaki farklılıklara bağlı olarak bazı kimseler “usûl değil usûllerin varlığını yani usûl farklılığını” dile getirirken bazıları da tefsirin belirleyici bir usûlünün olmadığı görüşünü öne sürmektedir. Kur'an yorumlarında ortaya çıkan farkların “tefsirin bir usûlünün olmayışına bağlanması” kanaatimizce biraz kolayca kaçma ya da durumun sağlıklı değerlendirilemeyeşinin bir sonucudur.¹

Tarihsel süreç içerisinde Kur'an tefsirleri incelendiğinde, her asrın kendi

---

¹ Öyle ki her dönemde farklı derecelerde görülse de özellikle son dönemde âyetlerin delaletinin tespitinde ya da tefsir ameliyesinde usûlün zaman zaman göz ardı edildiğini ve salt aklın hakim konuma getirildiğini belirtmek durumundayız. Salt aklın tefsirde ne derece büyük anlama farklarına yol açacağı açıktır. Zira akıl dediğimiz unsur pek çok umumi etkenin yanında bir o kadar da bireysel nedenlere bağlı olarak teşekkül etmekte hatta aynı bireyin gün be gün değişen anlama ve yorumlama biçimi de kanaatlerinin farklılığına yol açmaktadır.

içerisinde farklılıklar barındırmakla beraber² bu farklılık içerisinde bile her asrın ortalama bir bütünlüğünün ve genel yaklaşımının olduğu da görülecektir. İşte bizim üzerinde durmak istediğimiz husus burada ortaya çıkmaktadır. Bir müfessirin Kur'an'a yaklaşımının ölçüsü nedir? Herkes için geçerli genel usul kaideleri var ise farklı yorum ve açıklamaların dile getirilmesini neye bağlayacağız? Bunun yanında tefsir faaliyeti içerisinde iken tefsir usulü, müfessirin tefsirinin ya da Kur'an'a yaklaşımının neresinde durmaktadır? Her müfessirin tefsir metodu farklı mıdır? Eğer öyle değilse aynı ekol mensubu olarak nitelendirilen müfessirlerin dahi tefsirlerinin aynı olmayıp çıkarım ve sonuçların farklı olmasının sebepleri nelerdir? Bir adım daha öteye gidecek olursak; bütün bu farklılıklara rağmen her müfessirin tefsir metodunu ortaya koymak mümkün müdür? Bizim bu tebliğimiz öncelikle bu sorular etrafında gerçekleşecek bunun yanında müfessirlerin Kur'an yorumlarında onların bu yorumlarını etkileyen unsurların neler olabileceği hakkında bir zihin jimnastiği yapılacaktır.

Her dönem ve asırda farklı etkenler çerçevesinde Kur'an'da arananlar, ihtiyaç ve beklentiler diğer bir ifadeyle müfessirin Kur'an'ı yorumlamasında üzerinde durduğu konular ve cevabını bulduğu sorular da değişiklik arz etmektedir. Bir çağ içinde benzer sorulara cevap arama münasebetiyle o çağa ait tefsirler bir bütünlük arz ederken, bu sorulara verilen cevaplar veya Kur'an'dan anlaşılan mânanın farklılık arz etmesi ile gerek kendi aralarında gerekse farklı çağ ve bölgelere göre ise tefsirler öznellik arz etmektedir.

Müfessir tefsir faaliyetine başladığı zaman zihni boş olmayıp tefsir eyleminden önce onun tarafından kabul edilmiş varsayımlar ve bazı temeller mevcuttur. Yapılan her tefsir, her yorum bu bilinçli-bilinçsiz temeller ve varsayımlar üzerine kuruludur. Bunu etkileyen faktörler ise bize göre enfusi (iç) ve âfâkî (dış) olmak üzere iki başlık altında incelenebilir.

Kur'an tefsirinde müfessiri etkileyen âfâkî ve enfusi nedenler nasıl ortaya çıkıyor? Bu durumun delil ve gerekçesi nedir?

Müfessirin anlamasını etkileyen unsurları ve anlama biçimini tam olarak tespit etmek bütüncül bir yaklaşımı zorunlu kılar. Müfessirin bilinçli ya da bilinçsiz etkisinde kaldığı pek çok unsur söz konusudur. Her müfessir içinde bulunduğu çağın ve şartların bir temsilcisi olarak kendi dönem ve şartlarını yansıtan özelliktedir.

² Nitekim birbirine reddiye şeklinde yazılan, farklı ekol, yaklaşım ve mezheplere uygun yapılan tefsirler buna güzel bir örnektir.

Müfessirin anlama ve yorumlamasını etkileyen unsurların neler olduğu sorusuna cevap vermeden önce ilahi kelâmın yapısına ve mahiyetine göz gezdirmek yerinde olacaktır. Bilindiği üzere Kur'an-ı Kerim, Arapça³ olarak indirilmiştir. Bu dil elçinin konuştuğu dil⁴ olup Allah ve insan arasında iletişimi gerçekleştirecek unsur olarak seçilmiştir. İlahi irade insanlarla iletişimi için bu dili ve Hz. Peygamberi aracı olarak seçmiştir. Nitekim Hz. Âdem ile başlayan bu süreç diğer peygamberler ve nihâyet Hz. Muhammed ile son bulmuştur⁵. Bu beyan iyiye ve doğruya yönlendirmek için kılavuz olarak gönderilen⁶ beyandır. Bu, kıyamete kadar insanlara hitap eden, insanlara huzur ve mutluluk verecek, doğru yolu gösterecek olan eserdir. Metin olarak aynı kalan Kur'an'ın bu durumu nasıl ve ne şekilde gerçekleştireceği dikkatle incelenmesi gereken bir husustur.

Öncelikle belirtmemiz gerekir ki her ne kadar Kur'an tefsirinde farklı hatta yanlış anlama gerçeğine işaret ediyor olsak da bu durum, Kur'an metni ile aynı durum olmayıp, bu farklılıklar tefsir faaliyetinde metne katılan anlam ve yorumlardır. İlahi beyan metin boyutunda değişmezken anlam açısından değişmelere, değişik anlamalara tabi olmaktadır. Her ne kadar yorumun göreceli olması, kişiye göre değişmesi kişinin metne istediği anlamı yükleyebileceği anlamına gelmesede zaman zaman bu tür örnekler görülmektedir. Bu durumun nedenleri tespit edilirse bu bize tefsirde enfusî-özel unsurların niçin ve ne şekilde bulunduğu gerçeğini gösterecektir.

İlahi beyanın her yeni toplum için yeni baştan yinelenmesi söz konusu değildir. Buna mukabil Kur'an, her yeni dönemde yeni kitle, yeni durum ve şartlar altında var olmakta ve bu yeni toplumun da mutluluğunu sağlamanın yanında rehberlik vazifesini gerçekleştirmektedir. Bu durumda metin sabitken, anlamanın değişken olması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak "burada değişen şey inşâî ve haberî hükmün kendisi değil hükmün üzerine temellendiği taraflarıdır. Hükmün üzerine temellendiği tarafların değişmesi hükmün sûretini değil içeriğini değiştirmektedir. Hükmün sûreti söz gibi sabitesini korumaktadır. Bu nedenle ilahi kelâmın medlulünün zaman içinde yenilenmesi aslî anlamlar seviyesinde değil zait anlamlar

³ Şûrâ 42/7, Yûsuf 12/2, Ra'd 13/37, Şuarâ 26/195, Zümer 39/28, Fussilet 41/3, Zuhurf 43/3.

⁴ Meryem 19/97.

⁵ Nisâ 4/163-4.

⁶ İsrâ 17/9.

seviyesinde değişmektedir. Buradan hareketle müfessir aslında zait anlam seviyesinde olanı asli anlamı şaşasına yazıya döker. Özellikle fikhî, işârî ve kelâmî tefsirlerde bu durum görülmektedir. Mesela sûfi, kendi müşahedesinden hareketle vardığı neticelerin ilahi kelâmıla irtibatını dile getirdiğinde bu, tefsir olarak ortaya çıkmaktadır.”⁷ İşte burada bizim enfusi dediğimiz unsurlar kendisini göstermekte buna bağlı olarak tefsirler ve Kur’an yorumları farklılık arz etmektedir.

Kur’an tefsirinde böyle öznel durumların ortaya çıkması her şeyden önce kişinin geliştireceği anlama metoduyla yakından alakalıdır. Müfessirin anlama biçiminin ortaya çıkışında bir birinden farklı esaslar etkili olmakta ve ortada genel bir tefsir usulü dahi olsa sonuç itibarıyla anlamlandırma çabaları mevcut olduğu için öznel unsurlar da müdahil olmaktadır. Burada biraz “anlam-anlama” kavramı üzerinde durmak yerinde olacaktır. “Varlığı anlamlandırma çabası insanın tabiatında var olan bir özelliktir. Bu açıdan değerlendirildiği takdirde “anlam” insanın varlığının özünü ifade etmektedir”⁸. Anlam, kavramına birbirinden farklı pek çok mâna verilmektedir.⁹ Ancak bizim için önemli olan Kur’an âyetlerini yorumlama çaba ve faaliyeti olarak Kur’an tefsiri açısından anlam kavramının “bir ifadenin işaret ettiği zihinsel bir içeriğin kavranması”¹⁰ şeklindeki tarifidir. Anlama faaliyetinde zihinsel aktivite ve zihin yapısına göre anlamlandırma faaliyeti sonucunda farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Ancak bu durum son zamanlara kadar özellikle İslâmî ilimlerde çok fazla göz önüne alınarak değerlendirilmemiş, çok fazla dile getirilmemiştir. Bunun nedenini “anlambilimin günümüzdeki şekliyle gelişmeden önce bu alanın uzmanlarının açıklamayı şerhlerle yapma şeklinde anlamaları, günümüz beşeri ilimlerinin mütehassıslarının ise açıklamayı sebep ve güdülerin anlaşılmasına”¹¹ bağlamaları ile açıklayabiliriz.

⁷ Ömer Türker, *Seyyid Şerîf Cürçânî'nin Te'vil Anlayışı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul 2006, s. 230.

⁸ krş. Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, İnsan yayınları, İstanbul 2002, s. 7-9.

⁹ Mesela; the meaning of meaning isimli eserinde dilbilimci C.K. Ogden ve I.A. Richards 20'den fazla anlamını vererek bu kavramı incelemektedirler. bk. C.K. Ogden ve I.A. Richards, *The Meaning of Meaning*, Routledge and Kegan Paul, London 1960, s.185 vd.

¹⁰ H. P. Rickman, *Anlama ve İnsan Bilimleri* (trc. Mehmet Dağ), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1992, s. 42.

¹¹ Julien Freund, *Beşeri Bilim Teorileri*, trc. Bahaeddin Yediylıdız, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 30.

“Ayrıca bazı yorum bilimcilerin anlamayı “yabancı bir öznenin ruhsal yaşamın kendini ifade ettiği her türlü göstergeyi kullanarak ne demek istediğini ya da neyi amaçladığını anlamaktır”¹² şeklinde tarif etmelerini göz önüne alırsak bizim enfusî özellikler derken neyi kastettiğimiz dolayısıyla konunun önemi daha iyi anlaşılacaktır.

“İnsanların yaptığı davranışlarda, ortaya koydukları gerekçelerden hareketle tercihte bulunması bunun; kanıt, dürtü, amaç ve ilkelerle zorunlu olarak belirlenmediğini ve dolayısıyla kişinin özgürlüğünün mevcudiyetini göstermektedir. İnsanların bir şeyi bir sebeple yaptığını ifade ettiğimizde bir anlamda onların özgürlüğünü de dile getirmiş olmaktadır. Sebeplerin kabulü demek seçme konusunu da içerir. Yani yapılanlar gelişigüzel nedenler değil, özgür seçimlere bağlı sebeplerden kaynaklanmaktadır. Daha da önemlisi bir sebebin değil de ötekinin benimsenmesi, seçimi yapan şahsın karakterinden kaynaklanır.”¹³ Kur’an tefsirinde farklı anlama ve yorumlama çabaları bu çerçevede değerlendirilmeli ve bu durumu ortaya çıkaran enfusî nedenler iyi tespit edilmelidir.

Şüphe yok ki müfessirin zihni bir tefsir faaliyetine başladığı zaman kesinlikle boş bir yapıda değildir. Her tefsir eyleminden önce müfessirin zihninde kabul edilmiş varsayımlar, bazı temeller söz konusudur. Yapılan her tefsir, her yorum bu bilinçli bilinçsiz temeller ve varsayımlar üzerine kuruludur. Bu ise âfâkî ve enfusî¹⁴ olmak üzere iki temel neden çerçevesinde kendisini göstermektedir.¹⁵

¹² Paul Ricouer, “Anlamlı Eylemi Bir Metin Gibi Görmek”, *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Bir Yaklaşım içinde* (trc. Taha Parla) İstanbul 1990, s. 27.

¹³ Rickman, *Anlama ve İnsan Bilimleri*, s. 86.

¹⁴ Bizim enfusî-âfâkî (iç ve dış nedenler) isimlendirmemiz “Pierre Guiraud’un anlam değişimleri iç ve dış nedenlilik çerçevesinde şekillenir” ifadesinin genişletilmiş şeklidir. bk. Pierre Guiraud, *Anlambilim* (trc. Berke Vardar) Gelişim yayınları, İstanbul 1975, s. 88 vd.

¹⁵ Bizim Kur’an tefsirinde müfessiri etkileyen unsurlar olarak iki temel başlık almamızda müfessirlerin “Kur’an tefsirinde ihtilaf” konusunda kullandıkları tefsirde ihtilaf sebeplerinin, bizzat alimin kendisi ve nassın yapısına bağlı hususlar olmak üzere ikili tasnifi kullanmalarından esinlenerek dile getirilmiştir. Mesela bk. Muhammed b. Abdurrahman b. Salih Şayi, *Esbabu ihtilafi'l-müfessirin*, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad 1995, s. 14.

A. Enfusî Özellikler¹⁶

Allah insanları farklı tabiatta yaratmıştır. Yaratılışın yanında yetiştirme ortamı, çevre, yaşanan tecrübeler ve benzeri pek çok neden çerçevesinde insanlar farklı özellikler kazanmaktadır. İnsanların tabiatları farklıdır. Kimisi ihtiyatlı, kimisi sağlamsı temkinli ya da aşırı temkinli, kimisi kolaycı ve hafifletici... İnsanın yanında çevre unsuru da önemlidir. Mekan ve zamana göre de pek çok şey değişmektedir. Adetler, örfler, inançlar, bakış açıları, ön kabuller, aklın düşünme biçimleri farklıdır. Bütün bunlara bağlı olarak aynı ibare, metin ve olayı anlama ve yorumlama da değişiklik göstermektedir.

“Anlamlandırma yorumlama faaliyeti; bir nesneyi bir varlığı, kavramı, olayı zihnimizde canlandıracağımız bir sebep ve göstergeye bağlı olarak oluşur. Ön göstergeler ortaya çıktıkça anlamlandırma bu çerçevede oluşur. Bulutu görünce yağmurun yağacağı sonucunu çıkarmak böyledir. Her uyarı önbellekte bir iz bırakır ve bu uyarı ile özdeş olan ya da çağrışım ilişkisi kuran her yeni uyarı bu izi ortaya çıkarır.”¹⁷ İşte müfessirin zihninde iz bırakan hayatın her alanıyla ilgili olan unsurlar ki eğitim, çevre, aile, geçmiş yaşam, toplumsal yapı... her biri müfessirin Kur'an ayetlerini yorumlanmasında farklılık oluşturan etkenlerdir.

Kur'an tefsirinde öznel unsurların da etkili olduğunu müfessirin ayetlere yaptığı bir birinden farklı yorum ve tefsirlerin yanında aynı müfessirin zamanla fikrini değiştirip farklı bir anlatım biçimini dile getirmesi gerçeğini tezekkür ettiğimizde daha net anlayabiliriz. Malumdur ki pek çok müfessir yaptığı tefsirde zamanla yenilik ve değiştirme ihtiyacı duymakta, farklı nedenlerle bu durum kendisini bir ihtiyaç olarak göstermektedir.

Kur'an'ın anlamının sınırsız ve her bir harfinin pek çok anlamı havi olduğu şeklinde dile getirilen görüşler de tefsirde öznel ve öznel unsurların yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Denilebilir ki “bir metin onu sözcüleyenden (aynı zamanda da sözcüleyenin niyetinden) ve somut sözcüleme koşullarından (bunun bir sonucu olarak, amaçlanan göndergesinden) bir kez ayrılığında deyim yerindeyse potansiyel olarak sonsuz bir olası yorumlar yelpa-

¹⁶ Hermenötikte metin merkezli okuma, metni esas alan yorumlama ya da öznel yorum tarzı söz konusudur. Metni esas alan yorumlama tarzının da tam anlamıyla objektif olduğunu ve subjektif unsurlardan arındığını söylemek mümkün değildir. Bizim enfusî iç özellikler dediğimiz esaslar metin merkezli yorumlama biçimleri için de geçerlidir. Sufi tefsir yöntemi bu noktada kendisini gösteren tam anlamıyla subjektivizmin dile getirilmiş şeklidir.

¹⁷ Guiraud, *Anlambilim*, s. 15-16.

zesinde yüzer.”¹⁸ Bu durum öznel unsurların Kur’an tefsirinde ne derece etkili olduğunun bir ifadesidir aslında. Burada enfusi özellikleri bazı genel başlıklarla incelemek yerinde olacaktır.

1. Kişisel özellikler: Müfessirinin Kur’an âyetini yorumlamasında bireysel özelliklerinin yanında o ana kadar sahip olduğu inanç, düşünce, kültür ve birikim de son derece etkilidir.¹⁹ Bu ifadelerle müfessirin her şeyiyle içinde bulunduğu toplumun olgularının hâkimiyetinde olduğunu ve bunun dışına çıkmadan, zorunlu olarak toplumun değerlerini paylaşacağı iddiasını dile getirmiyoruz. Her şeye rağmen müfessir, toplumun yargılarının dışına çıkarak, ilahi metni sahip olduğu usûl ve ilkeler çerçevesinde yorumlayarak, olguların dışına çıkma başarısını da gösterebilmektedir. Ancak üzerinde durulması gereken husus hangi müfessir hangi yorumunda bu başarıyı ne derece gösterebilmiştir? Eğer başarı gösterilememişse yapılan tefsir faaliyeti Kur’an’daki ilahi muradın açıklaması olmaktan çıkarak toplumun değer yargılarının Kur’ana onaylatılması anlamını taşımakta ve hakikatten uzaklaşmakta mıdır? Asıl mesele budur.

Her ne kadar müfessirlerin ortak usûlleri olsa da sonuçta farklı değerlendirmelerin olması da tabii bir süreçtir. Yanlış veri girişlerini bu nedenlerin en önemlilerinden biri olarak zikredebiliriz. Burada şahsın bireysel anlamda yanlış anlama ve algılamalarının etkisini dile getirebileceğimiz gibi toplumsal anlama, yorumlama biçimlerinin hakikate muhalif olması durumunu da düşünebiliriz. Bilindiği üzere her dönemde genel teamül farklılık arz etmekte Kur’an’ı tefsir etmede yaklaşımlar dediğimiz ekoller asırdan asıra, nesilden nesile değişmekte bir asırda pek çok müfessirin ortak kanaati bir sonraki nesil tarafından yanlışlanabilmektedir. Buna özellikle bilimsel âyetleri muhtevî hususlarda yapılan âyet yorumlarını örnek gösterebiliriz.²⁰

¹⁸ Umberto Eco, *Yorum ve Aşırı Yorum* (trc. Kemal Atakay) Can yayınları, İstanbul 1996, s. 51.

¹⁹ Bu durum tefsirde ayrışmanın en çok olduğu ilk dönemlerde bile kendisini hissettirmektedir. Nitekim mevalinin Kur’an anlayışının farklı olduğunu bu bağlamda israiliyat konusunun da bu duruma güzel bir örnek teşkil ettiği onların eski kültürlerinin etkisinde olduğu pek çok kimse tarafından dile getirilmektedir. Mesela bk. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1993, TDV, s. 244; Mennau’l Kattan, *Mebâhis fi Ulûmi’l-Kur’an*, Mektebetü Vehbe, Kahire 2000, s. 344-345.

²⁰ İlk dönem tefsirlerde görülmeyen bilimsel anlama biçimi ya da sosyolojik, psikolojik anlama biçimleri bu duruma güzel bir örnektir.

2. Uzmanlık: Kur'ân-ı Kerîm'in, tefsiri denilince müfessirin her şeyden önce onu anlaması durumu ortaya çıkar. Ancak anlaşılabilir, açıklanabilir ve yorumlanabilir. Bu ise sağlıklı bir anlayış, kuvvetli kavrama, Kur'an'ı anlamaya yardımcı bilgi, ilimlerdeki yeterlilik ve daha pek çok neden çerçevesinde gerçekleşir.

Müfessirin, Kur'an tefsirinde fikir, kanaat ve yorumlarının şekil almasında, sağlıklı yorum yapmasında, isabet etmesinde asıl olan onun uzmanlığıdır. Tefsir ve Kur'an ilimleri alanında müfessirin uzmanlığı nispetinde anlaması ve yorumlaması da farklılık arz edecek, hakikate yaklaşma ölçüsü de bu esas çerçevesinde değişecektir. Usûl kitaplarında müfessirin sahip olması gereken pek çok şart dile getirilmektedir. Bunlar içerisinde başta dil olmak üzere²¹ pek çok husus müfessirin uzmanlık alanı içerisinde değerlendirilmektedir. Hatta Kur'an tefsirinde, tefsirlerden müstağni kalmayı, tefsirde saf ve arı olmayı öngören Abduh'un bile Kur'an tefsiri ile ilgili değerlendirmeleri bu noktada dikkat çekicidir²².

Müfessirin anlaması ve yorumlaması sahip olduğu malumatlar çerçevesinde şekillenir. Bu durumu şöyle bir örnekle açıklayabiliriz. Bir başkasının telefonundan herhangi kimseye hakaretvari bir mesaj göndererek muhatabın küsmesini ve tavır takınmasını sağlayabiliriz. Halbuki her ne kadar verilen tepkinin bu şekilde olması normal olsa da hakikat nazarında tepki yanlış temeller üzerine kurulmuştur. Zira mesajı gönderen telefonun sahibi değil bir başkasıdır. Aynı şekilde müfessirlerin tefsirinde her ne kadar usûl bilgileri esas teşkil ediliyor denilebilirse de ona veri teşkil eden bilgilerin farklı nedenlere bağlı olarak yanlış aktarılması, yanlış anlaşılması ya da eksik

²¹ Ebû Hayyan'ın tefsirinin mukaddimesinde dile getirdiği görüşler son derece önemlidir. O terkip ve cümle oluşturmanın öncesinde kelimelerin delalet ettiği mâna ve hükümleri, ayrıca terkip içerisinde sonradan kazandıkları değişiklikleri iyi bilen kimselerin ifadeleri temyiz gücüne sahip olduğunu dile getirir. Ona göre tefsirde farklı anlama ve yorumlamanın ortaya çıkmasında insanların zikredilen hususları anlama noktasında farklı seviyelerde olmaları anlayış ve görüşlerde farklılık olması, sonucu ortaya çıkmaktadır. bk. Esirüddin Muhammed b. Yûsuf Ceyyani Ebû Hayyan Endelûsi, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît*, Dârü'l-Fikr, y.y 1983, s. 5.

²² Abduh'a göre tefsirin mertebeleri vardır: Bunun en alt mertebesi insanların kalbine Allahın azamet ve tenzihini sokan ve nefsi şerden alıkoyarak hayra yönelen tefsir çeşididir ki bu bütün insanları şamil olan bir mertebedir. Fakat tefsirin ali derecede bazı şartlar dahilinde gerçekleşir (O mutlak tefsiri değil bazı şartların varlığını, mâna hüküm ve istinbatı için gerekli görmekte) diyerek beş temel husus zikretmektedir. bk. Muhammed Abduh b. Hasan Hayrullah Abduh, *Tefsîru'l-Fâtîha*, Mektebetü'l-Âdâb, ts. s. 12-16.

veriler nedeniyle ortaya konan yorum ve çabalar gerçekten uzak olabilir. Bu durum çoğu zaman anlaşılabilir ya da uzun süre sonra anlaşılır. Bazı müfessirlerin bilimsel âyetlere yaptığı yorumların günümüz ilmi açısından tutarsız kabul edilmesi buna güzel bir örnektir. Verilere daha kolay ulaşma imkânının olmasına rağmen aynı sıkıntı ve problemin günümüzde de söz konusu olduğu gerçeğini göz ardı edemeyiz.

3. **Amaç:** Müfessirin, Kur'an tefsirinde; tefsirinin mahiyetini, yapısını ve durumunu ortaya koyan asıl unsur müfessirin tefsiri yazmadaki amacı ve gayesidir. Müfessirin amaç ve gayesi her ne ise tefsirin de ona göre şekil alması doğal bir zorunluluktur.

“Tefsirde Kur'an'ı anlama problemini bir tarafa bırakırsak müfessirin maksadını kavrama sorunuyla uğraşmamız gerekir. Müfessirin eserindeki yansımalarını etkileyen önemli iki faktörden bahsedebiliriz. Tefsirine muhatap olarak ele aldığı kimseler ve bu çerçeve içerisinde âyete sorduğu sorular. Muhatabın önemi tefsirin şekillenmesinde yadsınamayacak bir gerçektir. Müfessirin eseri yazarken kimi hedef kitle seçti ise Kur'an'da o kitlenin problemi olabilecek konuları araştırdığı muhakkaktır. İbn Kesîr, Zemahşerî, Hazin, Râzî ve Celâleyn gibi tefsirleri mukayese ettiğimizde her müfessirin aynı kuran ilimlerini aynı derecede kullanmadığını dolayısıyla Kur'an'da cevap aradıkları soruların aynı olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Dolayısıyla Kur'an'a yönelişimizde “Allah'ın bu âyetteki muradı nedir” sorusu gündemdeyken bir tefsiri okurken “müfessirimizin bu âyeti böyle açıklamasındaki maksadı nedir?” sorusu ön plana çıkmaktadır.”²³

Kur'an tefsirlerini muhteva, içerik ve seviye açısından değerlendirmeye tabi tuttuğumuz takdirde ilk dönemlerle son dönem arasında ciddi farklılıklar olduğunu görürüz. Mesela -bazı istisnalar ayrı tutulmak kaydıyla- 19. Yüzyıl sonrası yazılan tefsirlerin önceki dönemlere kıyasla yazılış amaçlarının farklılığı direkt olarak göze çarpmaktadır. Jansen'in da ifade ettiği gibi “eski tefsirlerin aksine yeni tefsirler halk için yazılmaktadır”²⁴ Bu açıdan incelendiği takdirde genel itibarıyla klasik tefsirlerin akademik ya da ilgili üst seviye insanlar için olduğu, son dönemde ise halkın hedef alındığını söylemek mümkündür. Bu durum bile tefsirde öznel unsurların ne derece

²³ İbrahim Görener, *Tefsir ve Tefsir Usûlü Üzerine Düşünceler*, Laçın yayınları, Kayseri 2004, s. 145.

²⁴ J.J.G. Jansen, *Kur'an'a Yaklaşımlar*, Fecr Yayınevi (trc. Halilrahman Açar) Ankara 1993, s. 6.

önemli etkisinin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Mezhebi özellikleri de bu başlık altında ele alabiliriz. Müfessirin tefsirinde ortaya çıkan en önemli hata nedenlerinden birisi de müfessirin, mezhebi kaygılar gütmesidir. Bu çerçevede müfessirler, mezhep müntesibi olarak tefsir yapmaktadır ki bir müfessir mezhebi kaygılarla hareket etmemeli öncelikle Kur'an'ı tefsir etmeyi amaçlamalıdır.²⁵ Bu çerçevede “ilk dönem ekollerinden Havaric, Şia, İtızal ve Zâhiriyyedeki sapma da öznel unsurlara dayalı yöntem hatalarından kaynaklanmaktaydı. Bunun nedenleri arasında akla gereğinden fazla önem verme, zahir anlamı öne çıkarma, sünneti dışlama, Kur'an'a subjektif yaklaşım v.s. nedenler sayılabilir.”²⁶

4. Zühd ve takva: Müfessirlerin yöntemini tespiti dair çalışmaların hemen hepsinde, tarihsel süreç içerisinde o kişiyi resmetmeye yönelik özellikler arasında zühd ve takva başlığının yer aldığını görmekteyiz. Bu çerçevede bir metni anlama durumunda bulunan kimsenin öznel durumlarının kişiye yön vermesinin etkisini burada da görmekteyiz. Zira zahid bir müfessirin Kur'an âyetlerine yaklaşım ve değerlendirmesi ile zühd sahibi olmayan ya da iman etmemiş bir oryantalistin yaklaşımı ve aynı âyetten yapacağı çıkarımlar da farklı olacak hatta zıt kutuplarda dolaşacaktır. Bu husus tefsirde bireysel özellikler başlığı altında önemli bir durum olarak göze çarpmaktadır.

Kur'an'a yaklaşımda inançsızlık, art niyet, çıkarıcı zihniyet ya da benzer nedenler de söz konusudur. Bu tür yaklaşımın örnekleri ilk dönemlerde olduğu gibi günümüzde de görmek mümkündür. Salman Rüşdi, Bangladeşli Teslime Nesrin, Turan Dursun, İlhan Arsel, Faik Bulut bunlardan bazılarıdır.

Özetle ifade etmek gerekirse müfessirin tefsiri, yorumlamada sahip olduğu ön kabuller, öznel unsurlar, enfusî durumlar direkt olarak onun Kur'an tefsirini de etkilemektedir. Bu durum bir birinden farklı pek çok alanda kendisini göstermektedir. Müfessir hangi ekolü benimsemiş ve o doğrultuda birikim elde etmiş ise tefsiri de bu çerçevede şekillenmektedir. Mesela ilk asırlardan itibaren dönem ve şartlara göre tefsirin yapısında değişiklik olduğu gibi tefsir metot ve yöntemleriyle alakalı olarak mukaddimeler de farklılık gösterir. İlk dönem tefsirlerinde bulunmayan ama son dönemden mesela Mahmut Şeltut'un tefsirinin mukaddimesinde müslümanların

²⁵ Abdülhamid Ferahi, *Resailü'l-İmam el-Ferâhî fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâiretü'l-Hâmidîyye, A`zamgarh 1991, s. 138.

²⁶ Abdülcelil Candan, *Kur'an Tefsirinde Sapma ve Nedenleri*, Denge Yayınları, İstanbul 2000, s. 12.

Kur'an'a yardımcı ilim olarak ilgilendiği nahiv, beyan, fıkıh, tarih vb. ilimleri saydıktan sonra astronomi, biyoloji, botanik vb. ilimlerin de Kur'an'ı anlamaya yardımcı ilimler olarak zikredilmesi dikkat çekici olup; öncekilerle sonrakilerin dönem ve şartlara göre nasıl değişikliğe uğradığını açıkça göstermektedir.²⁷

Diğer yandan İlk dönemden itibaren mesela mucizeleri kabul eden ilk dönem müfessirleri ile son dönemde ortaya çıkan akli tefsir hareketi mensupları incelendiği takdirde Kur'an âyetlerini anlama noktasında ön kabullerin, öznel durumların ne derece etkin olduğu açıkça görülecektir. Mesela Abduh, Fil sûresindeki “Onlar üzerine sürülerle kuşlar gönderdi”²⁸ âyetini izah ederken “Bu sûre çiçek ve vebanın ordudaki askerlerin üzerine düşen kuru taşlardan, Allah'ın rüzgârla beraber gönderdiği kuşlarla olduğunu beyan eder. Bu uçan nesnelere sinek veya sivrisinek olduğuna inanmak caizdir. Bu uçan şeyler hastalık mikrobu taşırlar, bu mikroplar vücuda girer ve eti döker. Bunlar küçücük olmalarına rağmen koca bir orduyu mahvetmiştir”²⁹ demektedir.

B. Âfâkî (Dış) Nedenler

Kur'an tefsirinde farklı yorumların ortaya çıkmasında enfusî unsurların yanında müfessiri kuşatan dış nedenler de son derece etkilidir. Bunlar arasında özellikle dikkat çeken hususlar Kur'an metninin yapısı ile içinde yaşanan çağ, zaman ve şartların müfessiri etkilemesi durumudur.

a. Kur'an'ın Metni ve Kur'an'dan Kaynaklanan Nedenler

Müfessirin anlamlandırma faaliyetinde etkili olan âfâkî unsurlar arasında Kur'an metninin yapısı öncelikle zikredilmelidir. Her şeyden önce yaratıcı ve sonsuz ilim sahibinin kelâmı olan Kur'an; icaz ve i'câz vasıflarını haiz, olağanüstü üslup ve belâgatı ile içerisinde gayb, istikbal ve pek çok ilmi bilgiyi barındıran özelliktedir. Bu beyanın anlaşılabilmesi sıradan bir metni anlamaktan daha farklıdır. Bu nedenle sırf bu özellikleri itibarıyla Kur'an'ın anlaşılabilmesi noktasında metin merkezli pek çok problem yaşanmaktadır.

²⁷ Mahmûd Şeltut, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm el-Eczâ'ül-Aşeretü'l-Ülâ*, Dâru'l-Kalem, Kahire 1966, s. 6-7.

²⁸ Fil 105/3.

²⁹ Muhammed Abduh, *Tefsîru Cüz'i Amme*, Mısır 1329, s. 160.

Bilinen bir gerçektir ki Kur'an'da deveden, hurmadan ve daha pek çok yerel unsurdan bahseden âyetler vardır. Bu durum bir kültürün yansımasıdır. Kur'an müfessiri, ilgili âyetleri anlamlandırma ve açıklama sadedinde durumu kendi kültürüne uyarlayacak ve bazı farklılıklar yapacaktır. Bu durum işin hakikatinde âfâkî gerekçelerin enfüsi gerekçelere uyarlanması durumu-
dur diyebiliriz. Burada bu iki unsurun bazı noktalarda girift olduğunu görmekteyiz.

b. Çağ ve Zamanın Yapısı –Toplumsal Etkenler

Her asrın Kur'an yorumunun kendi içerisinde bir bütünlük oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu, aynı dönemde yaşayan müfessirlerin her şeyiyle aynı düşünmeleri anlamında değil çoğu zaman aynı olaylar, karşıt düşünce bile olsa aynı meseleler çerçevesinde Kur'an'a yönelmeleri şeklinde kendisini göstermektedir. Bu durum Kur'an'ı anlamaya yönelik bireysel çaba sarf etmenin ötesinde içinde bulunulan çağ ve hâkim söylemin etkisiyle Kur'an âyetlerinin yorumlanması ve tefsir edilmesi olarak değerlendirilmelidir. Müfessir, Kur'an tefsirinde metodoloji ve usûlün genel kaidelerinin yanında, kendisinden kaynaklanmayan ama sonuçta etkilendiği bir zihniyet yaklaşımıyla Kur'an'ı tefsir etme durumundadır. Bu ise sosyo-kültürel unsurlardan etkilenen müfessirin Kur'an'a farklı bir yorum hatta öncakilere aykırı ama içinde bulunduğu zaman dilimine uygun bir söylem dile getirmesi demektir.

Metin, sabit olmakla birlikte anlam ve yorumun farklı olması gerçeğinin altında yatan nedenlerin bir kısmını dile getirmiştik. Bu durumun nedenleri arasında zikredeğer hususlardan birisi de toplumsal değerlerdir. Sözcükler, kendilerini her zaman kullananların ve bağlı oldukları durumların imgelerini anımsatırlar. İşte her ne kadar metin sabit olsa da metni anlayan müfessirin yaşadığı toplum ve çağ değiştikçe metnin müfessire söylediği ya da müfessirin anladığı veya anlamak istedikleri de buna göre farklılık arz etmektedir. Bu, müfessirin kendi dışında var olan bir olgudur. “Hiçbir metin anlamını yalnızca kendi başına kazanmaz. Bir Kafka öyküsünün anlamı, içinde bulunduğu yazınsal anlam ile Kafka'nın bütün yapıtlarındaki bakışın, düşüncenin ışığında aydınlanır. Söz konusu yazınsal bağlamda hem eş zamanlı hem de art zamanlı yazınsal ilişkilerin gözetilmesiyle oluşur. Bir Yunus şiiiri içinde Shakespeare için de durum aynıdır.”³⁰

³⁰ Akşit Göktürk, *Okuma Uğraşı: Yazın Metninin Kavranışında Okur Metin Yazar*, Çağdaş yayınları, İstanbul 1979, s. 32-33.

İnsan varlığı, onu kuşatan bir anlamlar ağı tarafından belirlenir. İnsanın içinde bulunduğu dünya hiçbir zaman tümüyle aşılamayacak bir anlamlar dünyasıdır. Bu çerçevede anlamlar ne tek bir kişiye aittir ne de insandan bağımsız, tamamıyla nesnel bir niteliktedir.³¹ Durum böyle iken vahyi yorumlayan müfessirin kendisini kuşatan şartların dışına çıkması ve tamamıyla objektif hareket etmesini bekleyemeyiz. Ancak yapılan yorumlar, içinde bulunan kuşatıcı toplum anlayışı çerçevesinde kabul gören değer özelliği kazanmaktadır. Her ne kadar şartlar çerçevesinde toplumca bu yorumlar kabul ya da red görüyorsa da asıl olan Kur'an'ı anlama, yorumlama faaliyetinde müfessirin etkilenme derecesinin hangi oranda olduğudur.

İçinde bulunulan toplumun genel yargılarının değişmesine bağlı olarak müfessirlerin de Kur'an âyetlerini bir birinden farklı şekillerde anlayıp yorumlamalarına³² özellikle bilimsel âyetler ve modern duruma bağlı ortaya çıkan bazı tartışmaları örnek verebiliriz. Kadın tartışmaları, başörtüsü meselesi ve buna dair yapılan birbirinden farklı tefsir ve yorumlar bu çerçevede incelenirse durum bütün açıklığıyla ortaya çıkacaktır.³³

Son dönemlerde bilimsel tefsirin yanında; sosyoloji, psikoloji gibi insan bilimlerine ilginin arttığını, rasyonalist toplumsal yapının Kur'an tefsirleri üzerindeki çalışma tarzını etkilediğini, müfessirin kendisini kuşatan bu unsurlardan tamamıyla uzak kalamayacağını kabul etmek durumundayız. Nitekim tefsirlere, Kur'an'a geleneksel yaklaşımlar olarak nitelendirilen; rivâyet, dirâyet, dilbilimsel, fıkhi, işari yaklaşımlar açısından gerekse dilbilimsel, yapısal, sosyolojik ya da benzer açılardan veyahut coğrafi bölgeler açısından yaklaşırsak durum tüm açıklığıyla ortaya çıkacaktır. Nitekim Osmanlı coğrafyası, Endülüs bölgesi, İran, Mısır gibi bölgelerde hem zaman

³¹ Erol Göka vd., *Önce Söz Vardı*, Vadi yayınları, Ankara 1996, 24-25.

³² Hasan Hanefî'nin de dile getirdiği şekliyle her asrın kendi dilince Kur'an'ı anlaması ve yorumlaması yeni bir anlam biçimini ortaya koymaları, her asrın kendisini Kur'an metninde yeniden okuyarak bulması mı gerektiği yoksa Kur'an'ı ilk dönem insanların anlama çabalarına ulaşmak mı olduğunun tespiti bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Eğer Hanefî'nin dile getirdiği husus kabul edilirse bu durumda birbirinde farklı pek çok problem kendisini gösterecektir ki bu konumuz dışındadır. bk. Hasan Hanefî, *ed-Dirâsâtü'l-Felsefiyye*, y.y. Kahire 1987, s. 539.

³³ Bu çerçevede yorumun zaman ve mekana göre değişmesi, sosyo-psikolojik ve kültürel şartların nasıl bir etki uyguladığı, müfessirin objektiflinin etkilenmesini örneklemesi bağlamında İbrahim H. Karşlı'nın *Kur'an Yorumlarında Kadın* isimli çalışması kayda değer bir çalışmadır.

açısından hem de bölge açısından tefsir faaliyetlerinin kendine özgü unsurları muhtevi olması bu durumun güzel bir örneğidir.

Ancak şu hususu özellikle vurgulamakta fayda vardır ki Erol Güngör'ün "İslâm esas itibarıyla bir değerler sistemidir, her değer sistemi tarihi şartlara belli bir intibak gösterir. İslâm vaktiyle belli bir kültür birikimi belli bir coğrafya ve tarih içinde doğmuş, o şartlar çerçevesinde belli bir uygulama imkânına kavuşmuştu. O değer sisteminin başka bir zaman ve mekânda uygulanması elbette farklı olacaktır ve bu fark sistemin ilkelerinde değil maddi görünüşünde olacaktır"³⁴ dediğini kabul etmekle birlikte Kur'anî yorumların ne kadar aslı ne kadarı toplumsal olduğu hususunu tespit etmenin de son derece önemli olduğuna dikkat çekmek durumundayız.

Müfessirin anlamasına etki eden enfusi ve âfâkî unsurlar çerçevesinde değerlendiresek 'tefsir usûlü' nereye oturacaktır?

Müfessirin, tefsirini etkileyen bir birinden farklı pek çok unsurun yanında öznel durumların son derece önemli rol oynadıklarını ayrıca zaman dilimlerine ayırdığımız takdirde zaman ve şartların da kendi içinde genel anlamda bir öznellik arzettiğini düşününce, tefsir usûlünün nerede durduğu ve nasıl bir rol icra ettiği son derece önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

Her ilmin bir usûlü vardır. Fıkıh için fıkıh usûlü, hadis için hadis usûlü, nahiv içinse nahiv usûlü gibi. Kur'an'ı anlama, yorumlama ve tefsir etmek için de tefsir usûlü ilmi vardır. "Tefsir usûlünün işlevi ve faaliyet sahası nedir ve bu iç ve dış nedenler çerçevesinde nereye oturur" denilirse hemen şunu ifade edelim ki bazen müfessir usûl kaidelerinin dışında kalarak, usûl kaidelerini göz önüne almadan hareket edebilir. Bu müfessir her ne kadar Kur'an'ı anlamada usûl kaidelerini esas almasa da onun hakkında değer verecek, yorumda bulunacaklar için usûl kaideleri bir değer ifade eder ve kıstas olarak kullanılır. Bu müfessirin yaptığı yorum, doğru ya da yanlış olarak değerlendirilir. Özetle ifade edecek olursak; kişi bir âyeti usûl kaidelerinden bağımsız yorumlama çabası içerisine girdiği takdirde onun yanlış yorumlarına engel teşkil etmede bir üst başlık olarak usûl kaideleri bağlayıcı ve engelleyici unsur olacaktır.

Bizler bir başkasının zihninde olup bitenler hakkında çok fazla fikir sahibi olma imkânına sahip değiliz. Yapabildiğimiz sadece bireysel anlamda

³⁴ Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Mesaleleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1996, s. 78.

muhababın sergilediği davranış, söz ya da ortaya koyduğu eserleri gözlemek-ten ibarettir. Ancak bu gözlem de bize her Şeyiyle muhababın, neyi nasıl düşünüp, anladığını idrak imkânı vermez. Şöyle ki bir tefsirde uyulması gereken kuralları açıklayan müfessirlerin mukaddimelerinde dile getirdikleri hususun nerdeyse aynı özellikleri taşıdığını hepimiz biliyoruz ama buna rağmen pek çok âyetin açıklanması ya da tercihler söz konusu olduğunda aynı kurallardan hareket ettiğini söyleyen bu kimselerin çıkarımları da bir birinden farklı olmaktadır. Buradan hareketle Şunu söyleyebiliriz ki her ne kadar ortak kurallar varsa da bu kuralların her bir kimse için ifade ettiği anlam ve kişi açısından yorumlama biçimi farklılık arz edebilir. Her bir kural, ifadede kullanılan üslup, sıralama, vurgular kişiden kişiye değişiklik gösterir. Buna bağlı olarak bir kuralın ne anlam ifade ettiği bir başkası açısından net bir Şekilde anlaşılamaz.³⁵ Unutulmamalıdır ki müfessiri müfessir yapan, farklılıklardır ve bunlar ise ayrıntılarda gizlidir. Bunu ise alana hâkim, görmeyi bilen kimseler görebilirler. Aksi takdirde bütün müfessirlerin aynı doğru ya da yanlışları taklit ettiği iddia edilirdi. “Hiç benzeşme olmasa zerre kadar uyuşma olmazdı. Hiç farklılık olmasa, varlık ve oluşta anlam kalmazdı.”³⁶

Bir birinden farklı nedenler çerçevesinde ihtilaflar ortaya çıkabilmekle beraber bunlar belli ölçüler içerisinde kabul edilebilir. Ancak bazı ihtilaflar ise İslâmi değerlerle uyuşmayan nasslara aykırı değerlendirmelerdir ki bunlar kabul edilemez ihtilaflardır. Vâkıada böyle bir durumun var oluşunun nedeni, bir usûlün olmayışı değil var olan usûlün göz önüne alınmayışı, belli kurallarının değerlendirmeye alınmamasıdır. İşte tefsir usûlü ve alt başlığı durumundaki ulumu’l kuran ve diğer usûl kaidelerinin icra ettiği fonksiyon budur. Ancak reddedilebilecek, kabul edilemez ihtilaf ya da yorumlama nedeni usûlün olmayışı değil usûlün esas alınmamasıdır. Bunun yanında bilgisiz olma, (ki burada kişinin tercih ettiği usûl de farklı olabilecektir) nefsi arzularla hareket etmek, mezhebi ya da şahsi taassup, ilmi yetersizlik, cehalet, itikadi bozukluklar, art niyet akla gelen ihtilaf nedenlerinden bazılarıdır.

Farklı anlama ve yorumlamaya bağlı ya da tefsirde öznel bir takım unsurların etkili olmasına bakarak tefsirin bir usûlünün olmadığı düşünncesine

³⁵ Bu durum nesh, esbab-ı nüzül ve diğer Kur’an ilimleri için ayrı ayrı düşünülebilir.

³⁶ Gunnar Skirbekk, Nils Gilje, *Antik Yunan’dan Modern Döneme Felsefe Tarihi* (trc. Emrah Akbaş-Şule Mutlu) Kesit yayınları, İstanbul 2006, s. 10.

katılmak mümkün değildir. Hepimiz şunu çok iyi biliyoruz ki müfessir sahip olduğu kültürden, bağlı bulunduğu fıkhî ve akaidî mezhepten etkilanmektedir. Hepimiz bu durumu Keşşâf ve Neseî'ye bakarak ayırt edebiliriz. Diğer yandan içinde bulunulan dönemin etkileri de mutlak surette tefsir üzerinde görülmektedir. Her dönemin tefsirinde farklı unsurların hâkim olması gelişme döneminden bu güne farklı özellikleri muhtevî çalışmaların yapılması da bunun açık delilidir. Diğer yandan bir fakih ile hadisçinin, dilcinin, filozofun, kelâmcının tefsiri de birbirinden farklı olmaktadır³⁷. Bütün bu düşünceleri paylaşıyor olmak aslında tefsirde bir usûlün daha doğrusu usûllerin olduğunu kabul etmek anlamına gelmektedir. Ancak asıl olan, unutulmaması gereken nokta; bu usûllerin bir şemsiye görevi yapmakla beraber her şeyiyle sınırlayıcı bir özelliğe sahip olmadıkları gerçektir.

Müfessirlerinin yaptıkları tefsir ve yorumlarda farklılığın ortaya çıkmasının nedeni ortada bir tefsir usûlünün olmayışı değildir. Asıl itibarıyla tefsir usûlünün umumi kaideleri mutlak surette var olmakla birlikte farklılıkların ve değişikliklerin nedeni var olan bu kaideleri uygulama noktasındaki farklılıklardır. Bu da bir anlamda müfessirin kendisine uyduğu tefsir usûlünün yanında, kendisini etkileyen öznel unsurların etkisini gösterdiği sahadır. Burada ayrıca bilinmesi gereken bir başka husus; tefsir ameliyesinin müfessir nezdinde yapılan adı, sıradan bir yorum olmaktan da öte ilmi bir yorumlama faaliyeti olduğu ve bir disiplin çerçevesinde gerçekleştiğidir. “İlmi yorumlama faaliyeti ki “tefsirde de durum böyledir” ciddi bir disiplini gerektirmesinin yanında bir anlamda yeniden inşa etmektir”³⁸ Ayrıca “ kaçınılmaz bir şekilde kendi kanaatlerimiz ihmal edilemeyecek bir ölçüde yorumlamaya müdahale etmektedirler”³⁹ İşte bu durum usûlün olmayışı değil farklı anlama ve yorumlamaların nedenini teşkil eden hususlar bağlamında ortaya çıkmaktadır.

Tefsir ilminde aynı âyetten bazen farklı hüküm ve sonuçların çıkarılmasına bağlı olarak onun bir usûlünün ve işlevinin olmadığı iddiasının, sağlıklı olmadığının bir başka delili de bilimin genel yapısıdır. “Tek ve en gelişmiş bilimlerde bile kesin, mekanik yasalara yer yoktur. Bilim, olasılıkçı bir nitelikte yetinmek zorundadır. Öznen tam bağımsız bir gerçek yoktur.

³⁷ krş. Müslim Abdullah Al Cafer, *Eseru't-Tatavvuri'l-Fikri fi't-Tefsir fi'l-Asri'l-Abbâsi*, Beyrut Müessesetu'r-Risale, 1984, s. 397.

³⁸ Julien Freund, *Beşeri Bilim Teorileri* (trc. Bahaeddin Yediyıldız) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 31.

³⁹ Freund, *Beşeri Bilim Teorileri*, s. 32.

Tüm bilimsel açıklamalar öznenin etkin katkısının söz konusu olduğu yorum niteliğindedir. Dışımızdaki gerçek bu yorumu kesin bir biçimde belirleyemez, ancak bu yorum için önemli bir sınırlama niteliği taşır. Bilimsel sonuçların, bilgi düzeyine; gözlem, ölçme, bilgi araçlarına bağlılığı, bunların değişmesiyle tümüyle değişmesi de doğal karşılanmalıdır.⁴⁰ Tefsir ilmi için de durum böyledir. Unutulmaması gereken önemli bir nokta da Kur'an tefsirlerinde müfessirlerin farklı anlam ve yorumlar ortaya koymaları onların bir sisteminin olmayışı değil bilakis tefsir usûlünün metodoloji olarak genişliğinin, durum ve şartlara göre kendini yenileyici ve evrensel olma özelliğinin sonucudur.

Ayrıca “bilim alanında dikkatle bakıldığında; inceleme araştırma derinleştirilip düşünce yoğunlaştırıldığında belirlilik değil, belirsizlik artar.⁴¹ Tefsir için de durum böyledir. Derinleştikçe acabalar artar. Bu anlamda her dönemde yapılan tefsir faaliyetlerinde bazen farklı anlam ve yorumların ortaya konulmasının asıl nedenlerden birisi de bilimin genel özelliklerine bağlı ortaya çıkan bu durumdur. Yoksa bu durum tefsir usûlünün anlama ve yorumlama faaliyetlerinde etkisinin ve bağlayıcılığının olmadığı gerekçesine dayandırılmaz.⁴² Nitekim Otto Friedrich Bollnow, sosyal bilimlerde evrensel geçerlilik ve objektifliğin, ilimlerin özüne ait olmadığını, bilakis tabiat ilimlerinin gelişmesine bağlı olarak zihne zorla kabul ettirilmiş olduklarını kaydeder. Ayrıca evrensel geçerlilik kıstasının kabulü zorunlu olmamakla birlikte ilimler kendi içerisinde bir objektiflik kazanabilir.”⁴³ Aynı şekilde tefsir usûlü ilmi kendi içerisinde bir objektifliğe sahip olmakla birlikte kurallarının uygulanması sonucunda evrensel geçerliliği olan herkesin aynı sonuca ulaşması gibi bir durum ondan beklenemez.

Bu çerçevede “enfusi ve âfâki unsurlar düşünüldüğünde tefsire yardımcı bir anlama yöntemi yoktur”, demek mümkün değildir. Tefsir ekolleri olarak belirttiğimiz lugavi, fihki kelâmî, bilimsel vb. her bir ekol farklı bir anlama

⁴⁰ Tuncer Bulutay, *Bilimin Niteliği Üzerine Denemeler*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı yayınları, Ankara 1986, s. 1-3.

⁴¹ Bulutay, *Bilimin Niteliği Üzerine Denemeler*, s. 3.

⁴² Ancak genel bir bakışla kural ve sistemler, genellemeler ortaya konabilir. Bu anlamda tefsirler ve müfessirler farklı ekoller olarak değişik tasniflere tabi tutulabilirler. İşte, işari, içtimai ve bilimsel tefsir ekolleri ve alt başlığı sayılabilecek tefsirler ve müfessirler bu şekilde değerlendirilebilir.

⁴³ Freund, *Beşeri Bilim Teorileri*, s. 85

yönteminin ifadesidir.⁴⁴ Ancak “bu ekollerin varlığı sonradan gelenler açısından her şeyiyle yeni bir metot veya kullanılabilir bir yöntem özelliğine sahip midir?” denilirse kanaatimiz olumsuz olacaktır. Hepimizin bildiği gibi ilimlerin gelişme döneminde bir takım ayrışmaların olması, ilim adamlarının kendi buldukları şartlar ve bilgi birikimleri çerçevesinde Kur'an'a yönelmeleri, bu anlamda fıkhi, lugavi tefsir anlayışlarının varlığı doğaldır. Ancak bunlar her biri genelde Kur'an'ın belirli bir yönüne işaret etmişler, bu anlamda kendi dönem ve çağlarında olması gereken rollerini icra etmişlerdir.

Pek çok müfessir Kur'an'ın bağlayıcı, önemli bir usûlünün olduğunu kabul etmektedir. Mesela Sabbag'a göre tefsir usûlü Kur'an ilimlerinin en önemlilerinden birisidir. Tefsir usûlü tefsir yapmada kaideler koyar, Allah'ın kelâmını yorumlamada yöntemi ortaya koyar ve bu noktada etkileyici bir özellik arz eder. Bu ilim sayesinde müslümanlar daha önceki milletlerin sahip olmadığı kadar bilimsel bir yönetime sahip olmuşlardır. Öncekiler şahısları esas almakta Aristo veya büyük filozof bir şeyi nasıl söylemişse onu esas almaktaydılar. Ancak müslümanlar bu ilim sayesinde şahısları değil üstatları değil Kur'an'ı anlamaya dair usûl ilkelerini esas almakta gerekirse öncekilere muhalif olabilmektedirler. Diğer yandan tefsir usûlü bir müfessirin bilmesi gereken kaideleri ortaya koyar, böylece Allah'ın kelâmında tahrif veya hayatı engellemede yardımcı olur.⁴⁵

Unutulmamalıdır ki ilmin gayesi gerçeği anlaşılır kılmaktır. Gerçek muhtelif ve farklı yaklaşımlarla bu durum kavranabilir. Kur'an tefsirinde ortaya çıkan farklılıkların nedeni bir tefsir usûlünün olmayışı değildir. Asıl neden müfessirin hangi cephede hangi bakış açısı ve alt yapıyla meseleye bakıp hangi amaca hizmet ettiği gerçeğidir. Ayrıca bütün ilimler her daim tekrar tekrar gözden geçirmeye, incelenmeye, düzeltmeye ihtiyaç duyan ve ihtiyacı karşıladığı ölçüde verimli olan faaliyetlerdir. Kur'an tefsirlerinin her dönem ve zeminde şahıslar nezdinde farklılık arz etmesi bu alanda hizmete vesile olmaktadır. Ama bütün bu çaba, gayret ve farklılıklar sonuçta bu ilmi daha mükemmele taşımaktadır.

⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Görener, *Tefsir ve Tefsir Usûlü Üzerine Düşünceler*, s. 87-90; ayrıca bk. Muhammed Gazâli, *Keyfe Neteame'l maa'l-Kur'ân* (nşr. Ömer Ubeyd Hasene) Dâru'l-Vefâ, Mansûre, 1992, s. 36.

⁴⁵ Muhammed b. Lütfi Sabbag, *Buhus fi Usûlit't tefsir*, Mektebetü'l-İslâmi, Beyrut 1988, s. 10-11.

C. Müfessirin Yöntemini-Usûlünü Tespit

Müfessirin usûlünü tespit dediğimizde burada müfessirin hangi alt yapıya sahip olup olmadığını tespit etmenin yanında nasıl bildiğini ve bu bildiklerinin bilme esnasında hangi aşamaların gerçekleştiğini tespit gibi bir zorunluluk ya da imkân nispetinde bunu gerçekleştirme amacı söz konusudur.

Her şeyden önce müfessir bir insandır. İnsan olmanın koşulları onu da kuşatmaktadır. Fizyolojik anlamda değişik ihtiyaç, beklenti ve arzuları söz konusudur. Onların beklentileri, amaçları bazı noktalarda bazı müfessirlerce ortaklık arz edecek, beşeri boyutları havi olduğu gibi öznel boyutları da her zaman için söz konusudur. Diğer yandan beşeri yönün haricinde psikolojik boyutları da farklıdır. İnsan; hasta, mutlu, üzüntülü kederli, umutlu, umutsuz, karamsar, kötümser, çabuk mutlu olan ya da olmayan gibi değişik insani yapılaraya sahip olabilmektedir. Beşeri, psikolojik yönlerin haricinde sosyo kültürel çevreyi de göz ardı edemeyiz. Gelenek ve kültür de müfessiri kuşatmakta her ayrıntıya kadar olmasa da pek çok alanda onu olumlu ya da olumsuz olarak da olsa etkilemektedir. Ancak bütün bu sayılanlar ve önceki bölümlerde zikrettiğimiz hususlar bağlamında bütün tefsir yorumlarının görecelilik arz ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Yani müfessir ne kadar objektif olursa olsun sonuçta her tefsir eyleminin içine ister tercihlerden birini seçme şeklinde olsun isterse farklı bir görüşün dillendirilmesi şeklinde kendisini gösterebilir müfessirin değerlendirmeleri ve kararlarında belli bir ölçüde öznellik mutlak surette dahil olmaktadır.

Müfessirin yöntemini tespit üzerinde durulmaya değer bir husustur. Ancak müfessirler üzerine yapılan çalışmalarda bu durumun tam anlamıyla gerçekleştirilebildiğini söylemek pek mümkün görünmemektedir. Bu minval üzere yapılan çalışmaların hemen tamamına yakınında yapılan faaliyetler daha çok bazı temel başlıklardan oluşmaktadır. Bu tür çalışmalarda eksik olan husus müfessirin düşünce yapısını etkileyecek öznel unsurların tespiti ya da bu noktada gayret sarf etmenin nerdeyse hiç var olmadığı gerçeğidir.

Bir müfessirin tefsir yöntemini-usûlünü tespit, her şeyden öte onu ne kadar tanıdığımızıza bağlıdır. Çünkü her eylem ve davranışın sahibi ne kadar iyi tanınırsa o derece yapılan davranışın mahiyeti kavranır ve kişi ile sergilenen davranış arasında anlamlı bir bütünlük oluşturulabilir. Otururken, bir anda bağırarak bir kimseye karşı verilecek tepki duruma göre değişecektir. Kütüphanede ya da sessiz bir ortamda verilecek tepki farklı olacağı gibi; bağırarak

tanımak ya da tanımamak da ona verilecek tepki de farklılık oluşturacaktır. Diğer yandan bağırın kimsenin yakınına kaybetme ya da sinirsel bir rahatsızlığı olduğunu bilmekle tepki farklı olacağı gibi onun mutlu bir olayın arifesinde olduğunu bilmek tepkinin şeklini değiştirecektir. Aynı şekilde bir müfessirin Kur'an yorumunda da onun özelliklerini bilmek, içinde bulunduğu sosyal şartlar çerçevesinde neyi nasıl anlaması gerektiği ya da hangi konuya daha çok eğilmesinin bir zaruret olduğunu anlamak ya da yorumlarını daha iyi kavramak için onu kuşatan şartları daha iyi bilmek gerekir. Kişiyi kuşatan şartlara göre yorum ve davranışlar farklılık arz edebilir ki durum öyledir. Müfessirin de kuşatılmışlığı içerisinde bulunduğu dönem ve şartlara göre Kur'an'a yaklaşımı, âyetlere yoğunlaşması ve tefsir biçimi de farklı olacaktır. Bu aşamada Kur'an tefsirleri ve müfessirleri tarihsel süreç içerisinde bir tasnife tabi tutulmalıdır. Bu, müfessiri anlamada yapılacak kapsamlı ilk adımı teşkil edecektir.

Her çağda müfessirin, üzerinde durduğu konular değişiklik arz edebilir. İnkarcı rüzgarların estiği toplumda yapılan tefsir faaliyeti ile İslâmi değerlerin hâkim olduğu bir toplumda yapılacak tefsirin muhtevasının farklı olması son derece normaldir. Ancak müfessirlerin içinde bulunduğu çağda karşılaştığı sorun ve problemlere yaklaşımı, onlara olan eleştiriye cevap niteliğindeki açıklamaları her zaman kendisini açıkça göstermez. İnsanların duygularını bazen gizlemeleri, bazen gizlice yansıtılmaları ya da açıkça dile getirmeleri söz konusu olduğu gibi müfessirlerde de durum böyledir. Ancak durum iyi tahlil edilir, diğer tefsirlerle kıyaslanır ya da müfessir ilk yazdıkları ve son yazdıkları açısından değerlendirilirse durum açıklık kazanır.

Ayrıca daha önce üzerinde durduğumuz enfusî ve âfâkî özellikler çerçevesinde tefsir ve müfessir iyi bir tahlil süzgecinden geçirilerek, müfessirin arka planı tanınmış olur. Böylece tefsirindeki metodu, yöntemi ve niçin bu usulü seçtiği daha sağlıklı biçimde anlaşılabilir.

“Müfessirin eğitim durumu özellikle hangi konularda söz söyleme isteği olabileceğini bize bildirmektedir. Mesela Hasan Basri Çantay ile Elmalılı Hamdi Yazır'ı mukayese edersek her iki tefsirde de ne ile karşılaşacağımızı kolaylıkla tahmin edebiliriz. Çantay'ın edebi konularda eğitimi, onu böyle bir eser yazmaya sevk etmiştir. Yazır'ın ise dinî bilimlerde almış olduğu eğitimi onun eserini sırf Türkçe bir tefsir olmaktan ziyade birçok konuya değinen kapsamlı bir tefsir haline getirmiştir.”⁴⁶

⁴⁶ Görener, *Tefsir ve Tefsir Usulü Üzerine Düşünceler*, s. 146-147.

Müfessiri tanımak ayrıca şu hususlarda bilgi sahibi olmayı gerektirmektedir: Müfessirin yaşadığı dönemdeki siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve ilmi durumu, müfessirin ailesini, ilmi ve siyasi kişiliğini, eğitimi ve İslâmi ilimlerdeki yerini, seyahatlerini, hocalarını, lehinde ve aleyhinde söylenenleri, yaptığı diğer çalışmaları...

Son olarak müfessirin yöntemini tespit söz konusu olduğunda mukaddimeler genel itibarıyla müfessirin eseri telif nedenini açıkladığı, eserini hangi özellikte hangi şartlar çerçevesinde yapmayı amaçladığını ortaya koyan giriş bilgileri olduğu için önemlidir. Çoğu zaman mukaddimede eserin niçin yazıldığı, hangi seviyede insanlara yazıldığı, hangi usüller çerçevesinde yazılacağı ve hangi konulara niçin ağırlık verileceği gibi pek çok husus dile getirilmektedir. Mukaddimeler incelendiğinde, Kur'an'ı yorumlama usulünün, hangi nedenlere bağlı olarak ortaya çıktığı ve ne gibi özellikler gösterdiğini tespit etmek daha da kolaylaşacaktır.

Sonuç

İnsan, hiçbir şeyi olduğu gibi doğal düzeninde görmekle yetinerek anlamlandırmaz. Doğal olanlara yeni anlamlar yükleyerek anlamları zenginleştirir, yan anlamlar ekler. Anlam yüklemede ilk adım anlıkta gerçekleşir. İnsan elindeki malzemeye sonsuz biçim verir.⁴⁷ Dilthey'in de savunduğu gibi bizler kendi iç denememize ve kendi yaşantılarımıza bağlı olarak toplulukla ilgili olan, hem geçmişteki hem de şimdiki olguları anlayabiliriz. Geçmiş dönemde bir memlekette olup bitenlerle yahut bir tek insanın ruhunda olagelen şeylerle bütün bu olup biten şeylerin birbirine bağlanışını ve birbiri ardından ortaya çıkışını yaşayarak ilerleriz. Bu şekilde olguların birbiri ardından ortaya çıkışını duyar ve bu sürekliliği kendi içimizde yaşarız. Manevi bir varlık olan insan, kendi hayatını düzenleyen ideal düşünce ve normları da kendi içinde taşır.⁴⁸ Bu durumu tefsirler ve müfessirlere uyarladığımızda; bir dramadaki sıra, nasıl kişinin anlamasını etkiler ve anlam sıraya göre şekillenirse, müfessirin beslenmesi, edindiği bilgiler, bu bilgileri alma biçimi ve özümsemesi, algılama şekli... müfessirin anlama biçimini farklı kılmaktadır. Burada tam anlamıyla usûlden de öte müfessirin öznel boyutları devreye

⁴⁷ Betül Çotuksöken, *Felsefeyi Anlamak ve Felsefe ile Anlamak*, Kabalcı yayınevi, İstanbul 1995, s. 153.

⁴⁸ Kamiran Birand, *Manevi İlimler Metodu Olarak Anlama*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları Ankara 1960, s. 25-26.

girmektedir. Usûl ve yöntem bir olsa hatta şahıs aynı olsa da ardışık sıra edinilen bilgilerin sırası bile- kaldı ki alt yapının farklılığıyla ayrışma zaten zirveye çıkacaktır- müfessirleri farklı sonuç ve anlamlara ulaştıracaktır. Şunu önemle belirtmemiz gerekir ki her insan karşılaştığı durumlara göre ya da malumatlara göre kendince bir değer ortaya koyar. Ortaya konan bu değer yani yorum ya da tefsir, kişinin bizzat kendinden çıkan hem bireysel anlamda hem de toplumsal etkileşimin sonucu bireyselleşen, öznellik kazanan bir yorumdur.

Bütün bu söylenenler sonrasında; anlama-yorumlama faaliyetinin sübjektif karakterini göz önüne alarak tefsir tarihinin ortaya koyduğu örnekler incelenince Kur'an'ın herkesçe kabul görecekteki ve nihai yorumunun yapılabilmeye imkânının bulunmadığı bundan önce olduğu gibi bundan sonra da tefsir faaliyetlerinin tefsir usûlünün ilke ve kaidelerinin yanında enfusî ve âfâkî pek çok unsur çerçevesinde devam edeceği gerçeğiyle karşı karşıya kalırız.